

ANADOLU SELÇUKLULARINDAN ERKEN OSMANLI DÖNEMİNE MİNARE BİÇİMİNDEKİ GELİŞMELERİ

A. Osman UYSAL

İslam dünyasında inananları günde beş vakit camiye davet eden ezan, ilk olarak Medine'deki mescidin damından okunmuştu. Zamanla, ezanı daha uzaklara duyurabilmek için; bu amaca yönelik yüksek kulelere ihtiyaç duyulmuş ve sonuçta caminin ayrılmaz bir parçası olarak "minare"² adı verilen mimarî birim ortaya çıkmıştır. İlk minarelerin kilise çan kulelerinden esinlendiği ya da deniz fenerleri ve benzeri kuleler örnek alınarak yapılmış oldukları düşünülmektedir.³ Fakat, ilk ilham kaynağı neresi olursa olsun, ezanı daha fazla kişiye ve daha uzağa duyurmanın en akılcı yolu olarak şekillenen minare elemanının, İslam Dünyasının her yanında aynı biçimsel özellikleri göstermediği bilinmektedir.

Minarenin mimarî formunun bölgelere göre farklılık göstermesinde; tıpkı yapı malzemesinin, plan anlayışının, hacim biçimlenişinin, cephe düzeninin ya da süsleme öge ve kompozisyonlarının oluşumundaki gibi, bölgesel etkenler; şekil, hacim duygusu ve geleneği ile süsleme zevkleri, tipleri belirleyici ve birbirinden ayırdedici unsurlar olmuşlardır.

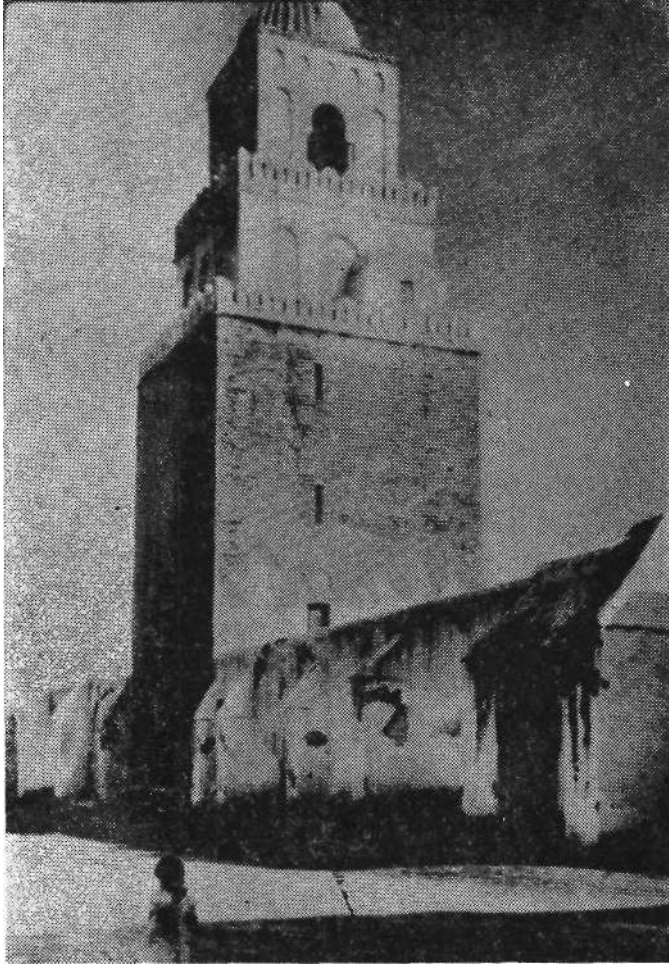
1 1985 yılında tamamladığımız "Erken Osmanlı Dönemi Minareleri" konulu master tezinde elde edilen sonuçlardan bir kısmını ihtiva eden bu makalede, Anadolu Selçuklularıyla Erken Osmanlı Dönemi minareleri arasında, bilhassa minarenin elemanları açısından dikkati çeken biçimsel ilişkiler ve farklılıklar ele alınmıştır.

2 Arapça "nûr" kökünden gelen "minare" kelimesi; yollar üzerinde mesafe ya da güzergâh tayinine yarayan işaretleri, mesafe belirtmek için konulan ve "mîl" tabir edilen direkleri, gemilere yol göstermek için kullanılan fener kulelerini ifade etmektedir. İslamiyetten sonra, ezan okumaya mahsus kuleler için de bu terim kullanılmaya başlanmıştır. Kelimenin anlamı için bkz.; *Lügat-ı Vankulu (Sihah-ı Cevheri)*, C. I., İstanbul. 1217, s. 473; Mütercim Asım, *Kâmûs Ter-cemesi* (Okyanus), C. II, İstanbul. 1225, s. 728; Semseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul. 1317, s. 1407—1408.

3 DIEZ, E., "Minare" *İslam Ansiklopedisi*. C. VIII, İstanbul. 1960, s. 324; DIEZ, E., *Iranische Kunst*, Wien. 1944, p. 102; BERCHEM, V., "Mimarî", *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul. 1960, s. 318; CRESWELL, K.A.C., *Early Müslim Architec.ure*, I, Oxford. 1932, p. 39; MARÇAIS, G., *UArchitecture Musulmane d'Occident*, Paris. 1954, p. 17; ASLANAPA, O.,-DIEZ, E., *Türk Sanatı*, İstanbul. 1955, s. 166; KUHNEL, E., *Islamic Art and Architecture*, London. 1966, p. 33.

Bütün bu faktörler nedeniyle, İslam Mimarisinde mimarî form açısından ayrı orijinlere bağlanan⁴, birbirinden farklı minare şekilleri ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan iki ana minare biçimi tespit edilmektedir:

Bunlardan birincisi, İslamın ilk devirlerinde çan kulesi ya da antik deniz fenerlerinden ilham alınarak yapıldıkları sanılan dörtgen planlı minare tarzıdır. Suriye ve Mağrib bölgelerinde yaygın olarak inşa edilen bu hantal gövdeli, bazen çok katlı kuleler (Res. 1), daha ziyade Arap

Resim 1. Kayravan Ulu Camii minaresi (Marçais'den).

⁴ Minarenin orijini konusunda çok önceden bir takım yazılar neşredilmiştir. Ancak, aşağıda künyelerini verdiğimiz söz konusu makaleleri Türkiye kütüphanelerinde bulamadık: TIERSH, H., *Pharos in Antike, islam und Occident*, Leipzig. 1909; DOUTTE, E., "Les Minarets

Dünyasına özgü bir karakter arzemesine rağmen, bugünkü Türkiye'nin güneydoğusunda devlet kurmuş Artuklu ve Akkoyunlu gibi Türk-İslam egemenlikleri tarafından da zaman zaman uygulama sahasına konulmuştur. Fakat bunlar, Suriye ve bilhassa Mağrib bölgelerindekilere nazaran daha ince ve kat ayrımı gözetilmeksizin yapılmış düz kulelerdiktir. (Res. 2).

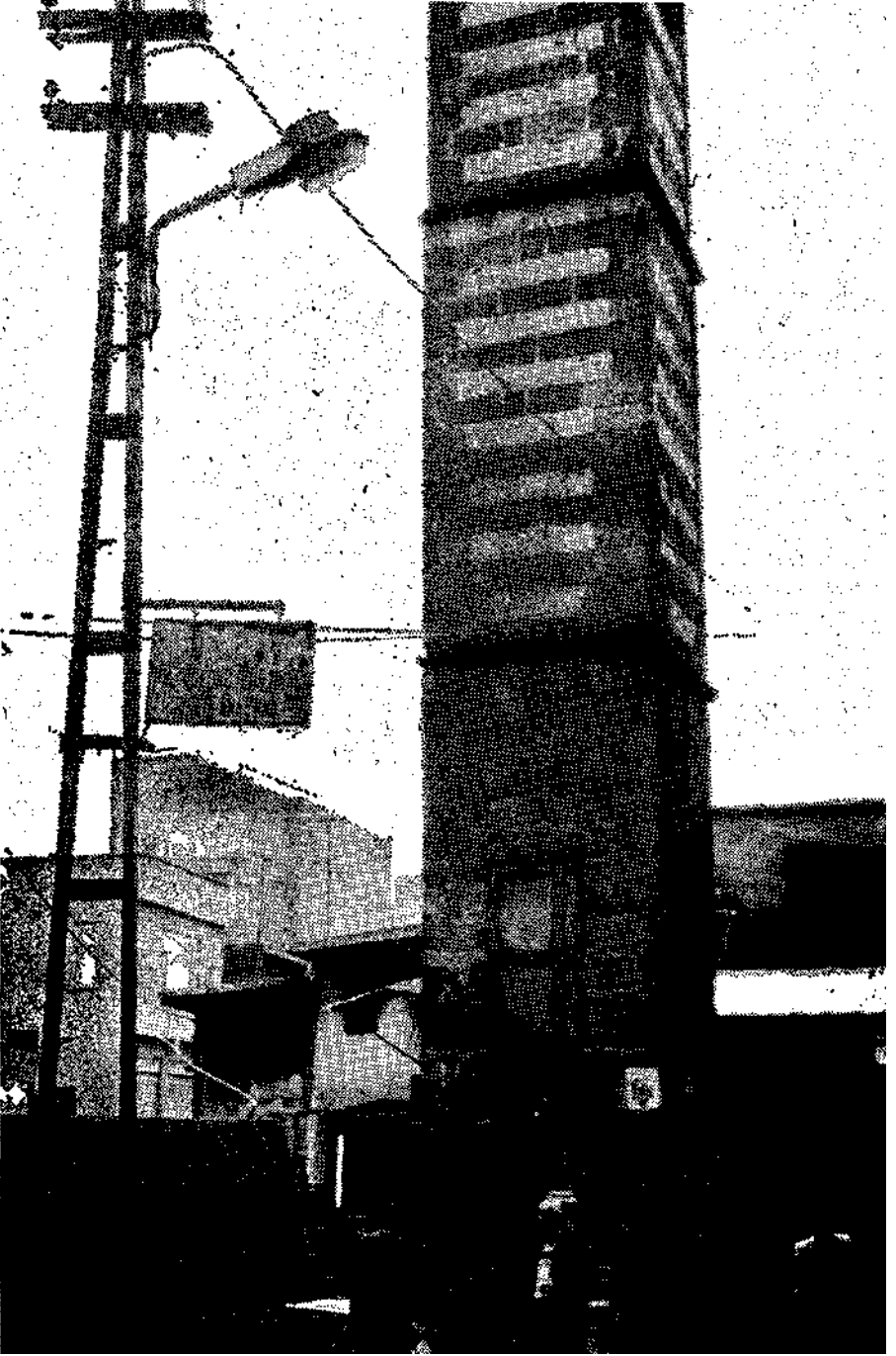
Arap tarzı minareden farklı olarak; Asyalı bir orijine bağlanana silindirik gövdeli ve daha zarif kuruluşa sahip minareler ise ikinci ana grubu teşkil etmektedirler. Bunların "idiz ev" denilen budist pagodalardan, surların köşelerindeki kulelerden ya da Asya bozkırlarındaki işaret - gözetleme kulelerinden kaynaklandıkları yolunda değişik görüşler mevcuttur⁷. Asya'daki hangi mimarî unsurlardan ilham alınarak yapıldıkları konusu henüz tam olarak aydınlatılamamış olmakla birlikte; silindirik gövdeli minare biçimi, Türklerin, ulaşabildikleri her yerde tercih ettikleri bir tarz olmuştur. Bu nedenle söz konusu minare formunun "Türk mi-

et L'appel à La Prier", *Revue Africaine*, Vol. 43, 1899, p. 339—349; GOTHEIL, P.J.H., "The Origin and History of The Minaret", *Journal of the American Oriental Society*, XXX, Part, I I, 1910, p. 132—154; LAMMENS, H., "Phares, Minarets, Clochers et Mosquées, Leur Origine, Leur Architecture", *Revue des Questions Historiques*, Nouvelle Serie, XLXI (XC), 1911, p. 5—21; CRESWELL, K.A.C., "The Evolution of The Minaret With Special Reference to Egypt", *Burlington Magazine*, 48, 1926, p. 134—140, 252—258, 290—296. Bununla birlikte, kaynaklar arasında yukarıdaki yayınları da kullanan bazı araştırmacılar orijin konusuna değinmişlerdir. Bkz.: DIEZ, E., "Minare", s. 324; DIEZ, E., *Iranische Kunst*, p. 102; BERCHEM, V. "Mimari", s. 318 CRESWELL, K.A.C., *Early Muslim Architecture*, I, p. 38—40; GOLVIN, L., *Essai sur L'Architecture Religieuse Musulmane*, T. I, Paris. 1970, p. 47.

5 Bugün mevcut bulunmayan ve şekli hakkında kaynaklar vasıtasıyla bilgi edinilen Kızıltepe Ulu Camii (XIII. yy. başı) nin minaresi ile Akkoyunlular Devrinden Diyarbakır Şeyh Matar Camii (1500) nin minaresi, Suriye veya Mağrib minareleri gibi dört köşelidir. Kızıltepe Ulu Camii için bkz.; ALTUN, A., *Anadoluda Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 79—84, Diyarbakır Şeyh Matar için bkz.; SÖZEN, M., *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, T.T. ve .0. Kurumu Yayım, İstanbul. 1981, s. 91—94.

6 Bkz.; DIEZ, E., "Minare", s. 327; ESİN, E., "Minare", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXIV., Ankara. 1976, s. 205; KUBAN, D., *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul. 1965, s. 57.

7 Diez, Doğu İslam Dünyasındaki minarelere örnek oluşturan silindirik ya da poligonal işaret ve zafer kulelerinin büyük Asya step bölgesi üzerinden Çin'e ve Pasifik Okyanusuna kadar yayıldığına dikkati çekerek, budist stampha ve lâtların bunların öncülleri olduğunu ileri sürmektedir; DIEZ, E., *Iranische Kunst*, p. 102. Diez'e karşı çıkan Doğan Kuban, Doğu'daki minarelere menşei olarak Türkistan'daki gözetleme kulelerini göstermektedir; KUBAN, D., a.g.e., s. 57. Orta Asya Türk Tarihi ve Kültürü üzerine tanınmış otoritelerden Emel Esin ise, esas itibarıyla "idiz ev"ler üstünde durmaktadır; ESİN, E., "Türk Minaresinin Orta Asya'daki öncülleri Hakkında", *Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi*, Gabriel özel Sayısı, Atatürk Üniversitesi Ed. Fak. Yayım, Ankara. 1978, 8. 104—147.

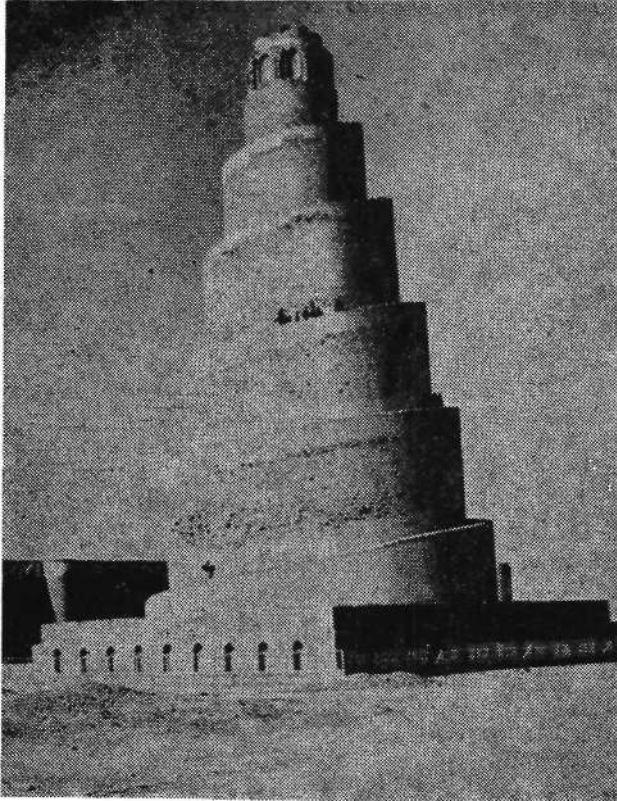

Resim 2. Diyarbakır Şeyh Matar C. Minaresi (Akkoyunlu Devrinden, 1500).

naresi" veya "Türk Tarzı Minare" şeklinde adlandırılması isabetli bir ifade yolu olacaktır.

Bu arada aynı kültür çevresinde zaman zaman görülen yivli, burmalı veya poligonal gövdeli minareler de, aslında - tıpkı silindirik örnekler gibi- dairesel plan esasından hareketle elde edilmiş ve aynı ana gruba dahil uygulamalar olarak kabul edilmelidir.

öte yandan, yine aynı gruba dahil edebileceğimiz Gaznelilerin, art kısmı yıldız kesitli, üstleri silindirik gövdeli iki minaresi⁸ ile; sadece Samarra Ulu Camii, (848—852) Samarra Ebu Dulef Camii (861—62) ve Fustat'taki Tolunoğlu Camisi (789) nde rastladığımız "malviya tarzı"⁹ minareler, daha sonraları bir daha denenmeyen istisnâ örneklerdir (Res. 3).

Resim 3, Smarra Ulu Camii minaresi (Otto-Dorn'dan)

8 Birisi Sultan I I I . Mes'ud (1099—1114)'a, diğeri ise Behram Şah (1117—1153)'a ait olan Gazneli minareleri hakkında bkz.; BOMBACI, A., "Gaznedeki Kazılara Giriş", Çev. D. Türker,

Yukarıda sayılanların tümünden farklı olarak, Anadolu'nun ve Mısır'ın bazı bölgelerinde göze çarpan ve "merdiven minare" tarzı diye adlandırılan kuruluşlar ise, sadece fonksiyona yönelik, mimarî özellik adına pek birşey vermeyen arkaik formlar olmaktan öteye gidememişlerdir. Zaten bunlar üzerinde pek derinlemesine bir araştırma da yapılmış değildir¹⁰.

Türk Mimarisinde silindirik gövdeli minare formunun; Karahanlılardan Osmanlılara kadar kesintisiz bir şekilde ana karakterini koruyarak geldiğini, daha önce çeşitli yerlerde sunduğumuz tebliğlerimizde de vurgulamıştık¹¹. Gerçekten de ilk müslüman Türk devleti olan Karahanlılardan bu yana, Türk minare mimarisinde temel biçim anlayışı hep aynı kalmış; fakat zaman içerisinde detaylarda bazı değişiklikler ve gelişmeler olmuştur.

Büyük Selçuklular Devrinde, Karahanlıların hantal gövdeli minarelerinin yerini, daha zarif, ince ve yüksek minareler almıştır (Res. 4, 5). Anadolu Selçukluları Devrinde de aynı genel biçime bağlı kalınmıştır¹². (Res. 6).

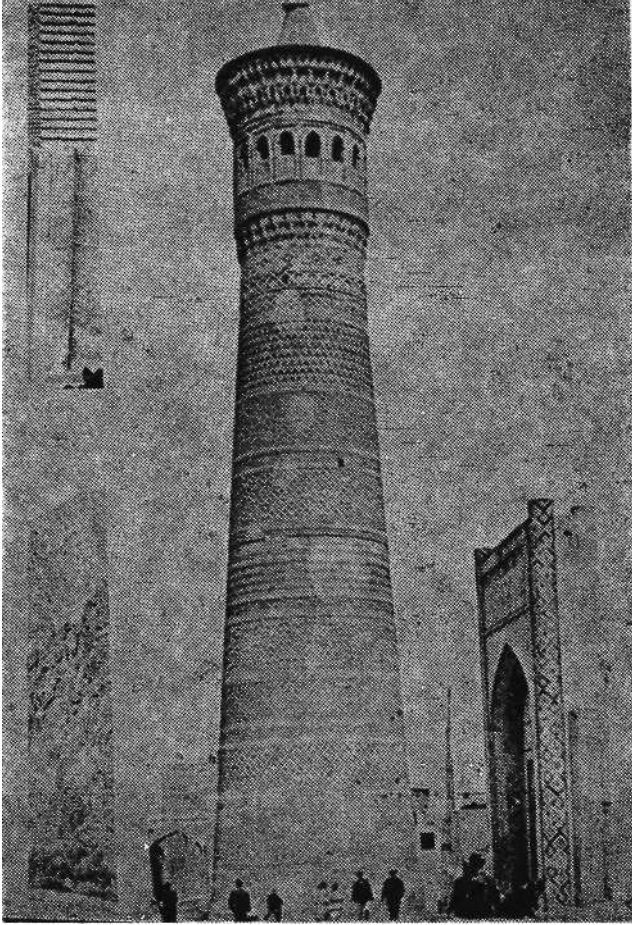
Türk Sanatı Araştırma ve İncelemeleri, I, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul. 1963, s. 537—538; DIEZ, E., "Minare", s. 327; DIEZ, E., *Jranische Kimsi*, p. 102; FLURY, S., "Le Decor Epigraphique des Monuments de Ghazna", *Syria*, VI, 1925, p. 61—90; GODARD, A., "Notes: L'Inscription du Minaret de Mas'ud III à Ghazna", *Athar-e Iran*, T. I . , 1936, p. 367—369; SOURDEL—THOMİNE, J., "Deux Minarets d'Epoque Seljoukide en Afghanistan", *syria*, XXX, Paris. 1953, p. 108—136.

9 DIEZ, E., "Minare", s. 327; CRESWELL, K.A.C., *Early Muslim Architecture*, I I , Oxford. 1940, p. 263; YETKİN, S.K., *İslam Mimarisi*, Ankara. 1959 (2), s. 85.

10 Merdiven minare konusunda sadece J. Schacht'ın iki yayını biliyoruz; SCHACHT, J., Ein Archaischer Minaret-typ in Agypten und Anatolien", *Ars Islamica*, V, 1938, p. 44—54; SCHACHG, J., "The Staircase Minaret", *First International Congress of Turkish Arts* (Ankara 19 th—24 th October 1959), Communications Presented to The Congress, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1961, p. 297. Semavi Eyice de, *İslam Ansiklopedisindeki "Anadolu'da Türk Minareleri"* başlıklı makalesi içinde merdiven minareye değinmiştir. Eyice, Schacht'tan farklı olarak bu minareleri "minber biçimi minareler" şeklinde vasıflandırmaktadır; EYİCE, S., "Anadolu'da Türk Minareleri", *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul. 1960, s. 332—333.

11 UYSAL, A.O., "Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler", *X. Türk Tarih Kongresi* (22—26 Eylül 1986-Ankara) Bildiri özetleri, T.T.K. Basımevi, Ankara. 1986, s. 206; UYSAL, A.O., "Minaret in Early Ottoman Architecture", *The 8th International Congress of Turkish Art* (Cairo, 26 th September-Ist October. 1987) Cairo. 1987, p. 56—57.

12 Anadolu Selçuklu minareleri konusunda, Semavi Eyice'nin yukarıda bahsedilen makalesinde bilgiler bulunmakla birlikte, bu konuda en dikkate değer çalışma Ömür Bakırer'in şu makalesidir: BAKIRER, ö., "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil. Malzeme ve Tezyinat Özellikleri". *Vakıflar Dergisi*, Sayı: IX, V.G.M. Yayınlan, Ankara. 1971, s. 337—366.

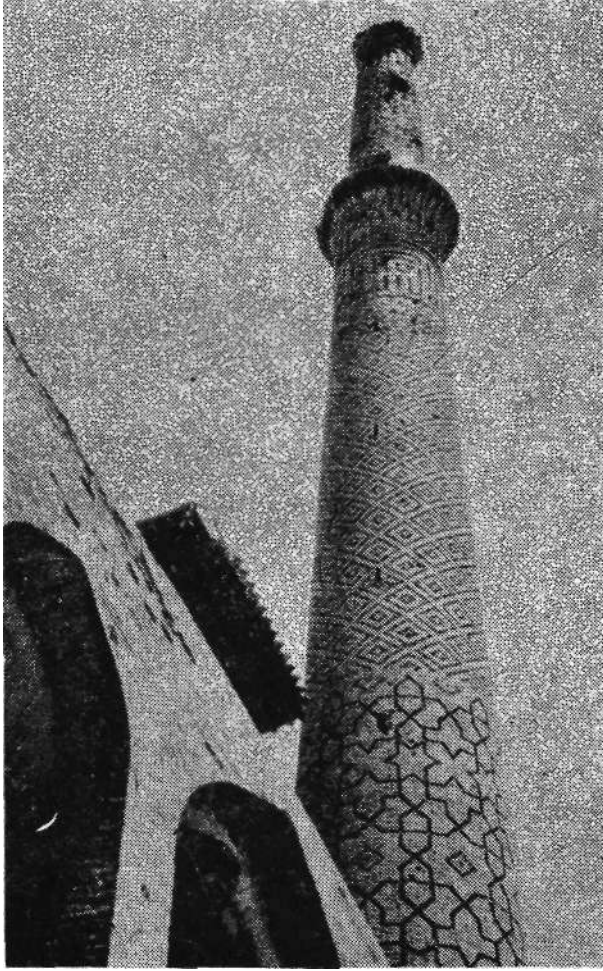

Resim 4. Buhara Kalan Minare (Karahanlı Dönemi, XI. yy.)

Bu dönemde minareler, genellikle dörtgen¹³ planlı bir kaideye sahiptir. Sadece Sivas Ulu Camii (XIII. yy. başı) ve Harput Arap Baba Mescidindeki (1279) minarelerin sekizgen planlı kaideleri vardır.

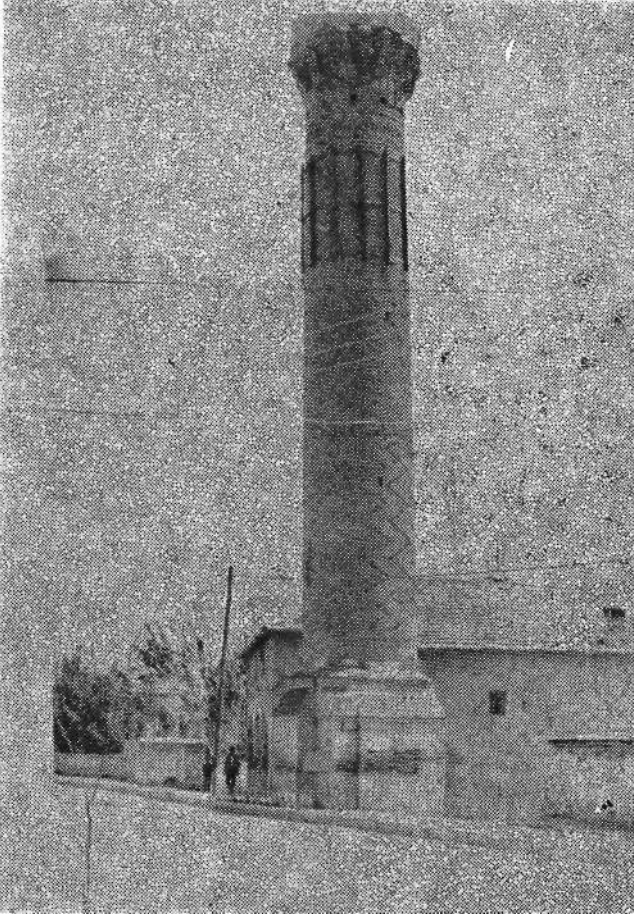
Sivas Ulu Camii, Kayseri Ulu Camii (XIII. yy. başı), Erzurum Tepsi Minare (XII. yy. sonu), Bayburt Ulu Camii, Aksaray Ulu Camii

13 Bu çalışma esnasında rölöve çıkartma imkanı bulamadığımızdan minare kaidelerinin tam kare olup olmadıkları konusunda kesin bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Bu nedenle dört köşeli kaideler için "kare" yerine "dörtgen" tabirini kullanmayı daha uygun bulduk.

Resim 5. İsfahan Minar-ı Ali (Büyük Selçuklu Dönemi, XII. yy.) (O. Grabar'dan)

ve Ankara Arslanhane Camii (XIII. yy. son çeyreği) örneklerinde olduğu gibi minarelerin ekserisi silindirik gövdelidir. Yalnız Konya'daki Hatuniye Mescidi (1230) minaresinin birinci şerefeye kadar olan bölümü sekizgen planlıdır. Konya Hoca Hasan Mescidi (XIII. yy. ikinci yarısı) nin minaresinin ilk şerefeye kadar olan bölümü ise yarım daire ve köşeli çıkıntılardan müteşekkil kuruluşu ile Gazneli minarelerini akla getirmektedir.

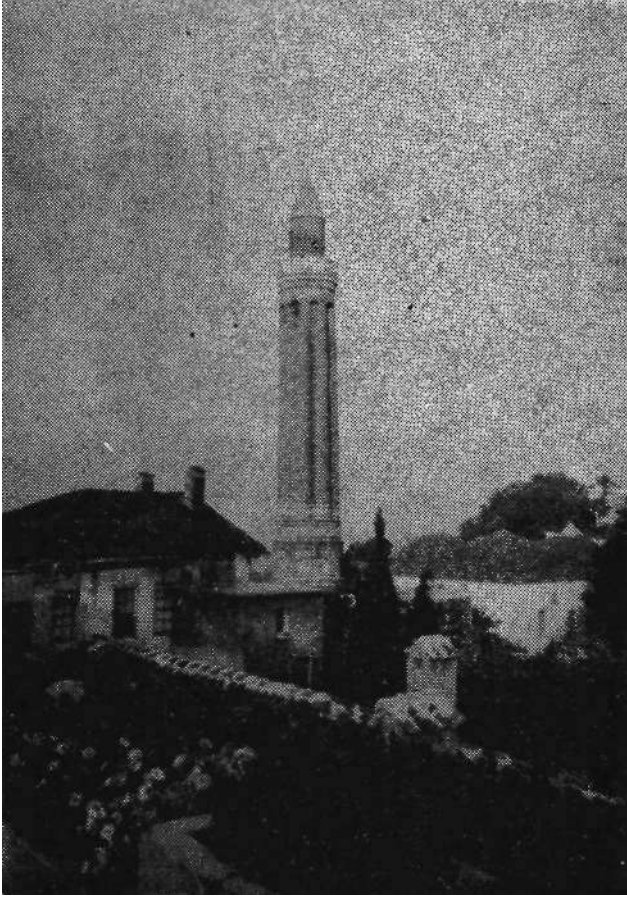

Resim 6: Aksaray Kızıl Minare

Antalya Yivli Minare (XIII. yy.) (Res. 7) ve Konya İnce Minareli Medrese minaresi gibi anıtsal örneklerle birlikte; Konya Sahip Ata Camii minaresi (1258), Sivas Gök Medrese (1271–72) ve Erzurum Çifte Minareli Medrese (1271 civarı) minarelerinde ise yivli olarak tanımlanabilecek gövdeler söz konusudur¹⁴. Antalya Yivli Minare hariç, bu tarz minarelerin tümü XIII. yüzyılın ikinci yarısına aittirler¹⁵.

14 Türk Mimarisinde yivli minareler konusunda bkz.; MÜLAYİM, Selçuk, "Yivli Minare Geleneği", *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri*, (26–37 Aralık 1987) Antalya Valiliği Yayınları, Antalya, 1988, s. 11–25.

15 Bkz.; BAKIRER, Ö., a.g.m., s. 348–349.

Resim 7. Antalya Yivli Minare.

Aksaray Ulu Camii'nin Kızıl Minare adıyla ünlü minaresinde olduğu gibi, orijinal şerefeye sahip örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Anadolu Selçuklu minarelerinin şerefeleri, -Karahanlı ve Büyük Selçuklulardaki gibi- mukarnaslı kornişlerle taşınıyordu.

Petek kısmı, plan ve biçimleniş olarak gövdenin özelliklerini devam ettirmekle birlikte, ondan daha dar ve kısa tutulmaktadır.

Anadolu Selçuklu minareleriyle birlikte, Türk minare mimarisinde PABUÇ adı verilen ve kaideyle gövde arasındaki bağlantıyı sağlayan elemanla karşılaşılır. Bu eleman Karahanlı ve Büyük Selçuklu mina-

relerinde görülmemektedir. Çünkü pabuç, kaide ile gövde arasındaki çap farkından dolayı ortaya çıkmış bir elemandır. Karahanlı ve Büyük Selçuklu minarelerinin kaideleri ile gövdelerinin birleştiği kısımda ise böyle bir fark mevcut değildir. Bu nedenle ayrıca bir geçiş ögesine ihtiyaç duyulmamıştır.

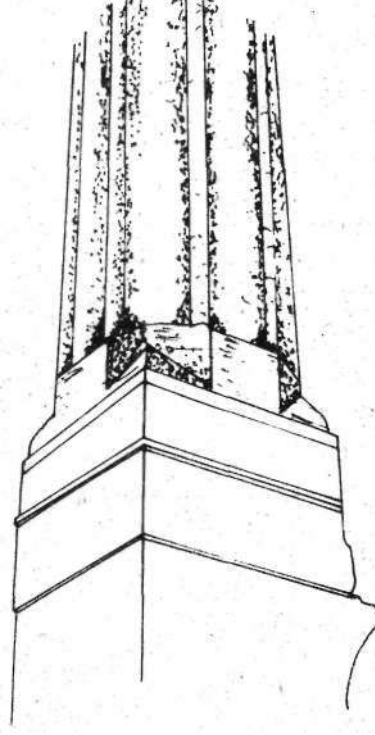
Anadolu Selçuklu- minareleri, genellikle yukarıya doğru daralan gövdeleriyle Karahanlı ve Büyük Selçuklu minarelerinin silüetlerine benzerler. Fakat artık, hem kaidenin dörtgen planı nedeniyle, hem de iki kısım arasındaki genişlik farkı nedeniyle, arada bağlantıyı sağlayacak bir geçiş elemanı kullanılması zarureti hâsıl olmuştur.

Bu devir minarelerinde iki tür pabuç kullanılmaktadır. Bunların ilki; Antalya Yivli Minare, Bayburt Ulu Camii minaresi, Ankara Arslanhane Camii minaresi örneklerinde olduğu gibi sekizgen prizmal bir biçim ortaya koyar. (Res. 8). ikinci tipte ise, pabuç, dikdörtgen prizmal veya

Resim 8. Antalya Yivli Minare'de Pabuç,

küp şeklinde bir kütlede ibaret olmaktadır. Bunların bazılarında -Konya Sahip Ata Camii minaresi veya İnce Minareli Medrese minaresinde olduğu gibi- üst köşelerdeki konik ya da yarım piramidal çıkıntılarla gövdeye yumuşak bir geçiş sağlanırken, bir kısmında ise kübik kütlede köşeleri paklanarak gövdeye geçilmektedir¹⁶. (Şek. 1).

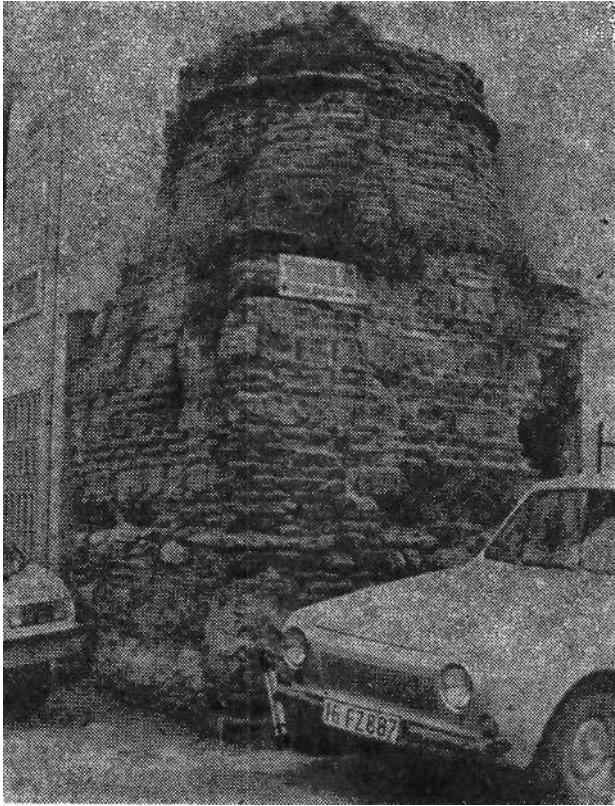
1. İnce Minareli medrese minaresinde pabuç.

Anadolu Selçuklularının çöküşüyle birlikte teşekkül eden beyliklerden Osmanlıların Erken Dönemlerinde inşa edilen minarelerde ise; klâsik Türk minare biçimi tekrarlanmakla birlikte, elemanların oranlarında, şekillerinde ve bazı detaylarda değişiklikler de kendini göstermiştir.

16 BAKIREH, Ö., a.g.m., s. 346.

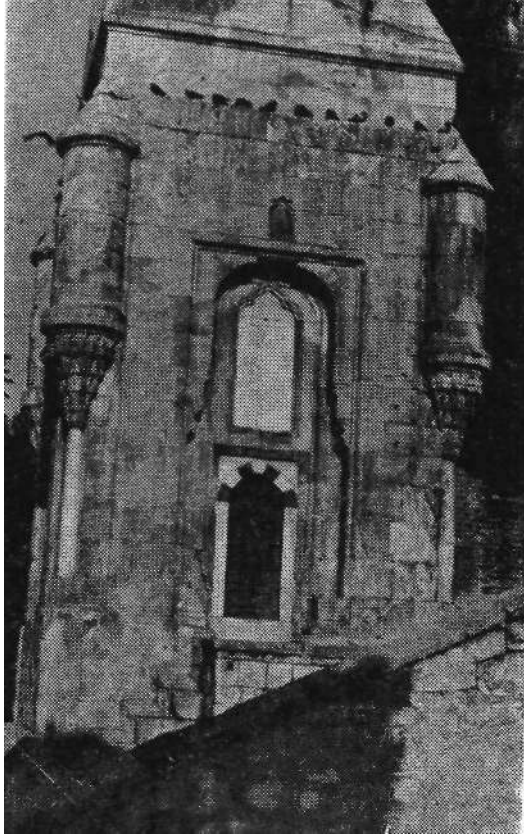
Erken Osmanlı Dönemi minarelerinde dörtgen, altıgen, sekizgen, ongen ve onikigen planlı kaide formları tatbik edilmiş; pabuçlar, Anadolu Selçuklu devrindekilerden farklı bir biçime bürünmüş; genelde silindirik gövde hakim olmasına rağmen, poligonal, yivli, burmalı ve benzeri biçimlerde gövdeler de ortaya konulmuştur.

Anadolu Selçuklularında yaygın olarak kullanılan dörtgen prizmal kaide; Osmanlılarda daha az rağbet görmüştür. Mevcut orijinal örneklerle bakıldığında, -daha sonraları da inşa edilmiş olmakla birlikte- bu formun bilhassa Orhan Gazi Devrinde, yani kronolojik açıdan Selçuklu Devrinin hemen akabindeki yıllarda daha fazla tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Orhan Gazi Devrine ait onüç orijinal minare kaidesinden yedisi dörtgen prizmalıdır. Bunlar Baba Sultan Geyikli Baba Camii minaresi, Yarhisar Orhan Gazi Camii minaresi, İznik Ayasofya Camii minaresi, Bursa Hayreddin Paşa Camii minaresi (Res. 9), Gebze Orhan

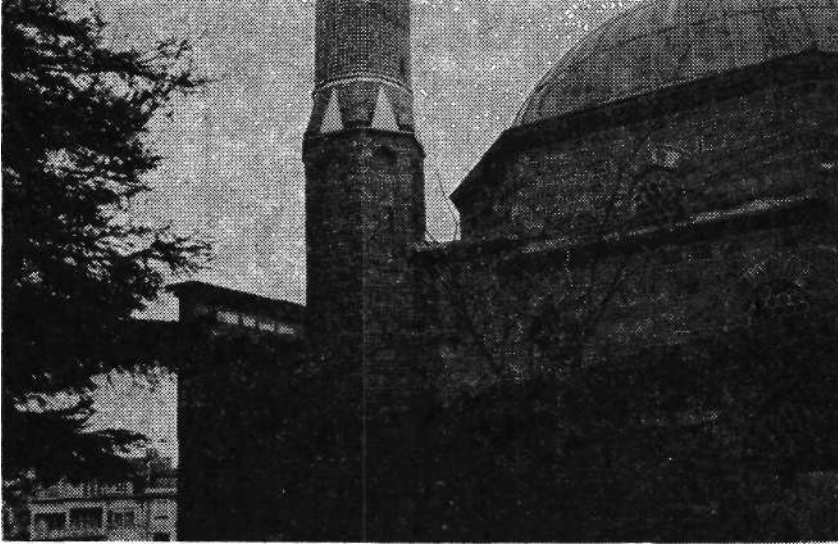
Resim 9. Bursa Hayreddin Paşa Camii minare kaidesi.

Gazi Camii minaresi, Orhangazi/ Gürle Köyü Orhan Gazi Camii minaresi ve Bolayır Gazi Süleyman Paşa Camii minaresidir. Ayrıca yine aynı döneme ait olmakla birlikte, 1923 yılında tamamen yıktırılan İznik Hacı Hamza Camii (1345) minaresinin kaidesi de aynı form özelliğine sahiptir. XIV. yüzyıl ikinci yarısından sadece Ezine/ Kemalli Köyü Asılhan Bey Camii ile Filibe Hüdavendigâr Camii minaresinin duvar üstüne oturan kaidesi dörtgen planlıdır. Sonra XV. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar bu kaide tarzına rastlanılmaz. Nihayet Çelebi Sultan Mehmet zamanında, Bursa Ulu Camii'ne eklenen kuzeydoğu minaresinde tekrar dörtgen planlı kaideyi görüyoruz. XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Edirne Eski Camii (1414) ye eklenen iki şerefeli minarenin kaidesi de aynı biçimdedir. Ancak, bu minarenin kaidesi, anıtsal kuruluşu ve cephe kompozisyonuyla ünik bir örnektir (Res. 10).

Resim 10. Edirne Eski Camii İki Şerefeli Minarenin kaidesi

Sadece Bursa Demirtaş (Timurtaş) Camii (1389—90)¹⁷, Bursa Somuncu Baba Camii (XV. yy. başı), Bursa Hoca Ali Camii (1439—40) (Bes. 11) minareleriyle, Edirne Üç Şerefeli Camiinin yivli minaresinde altıgen planlı kaideye rastlanmasına karşılık; Erken Osmanlı Dönemi minarelerinin büyük çoğunluğu (orijinal 72 örnekten 26'sı) sekizgen planlı olarak yapılmışlardır.

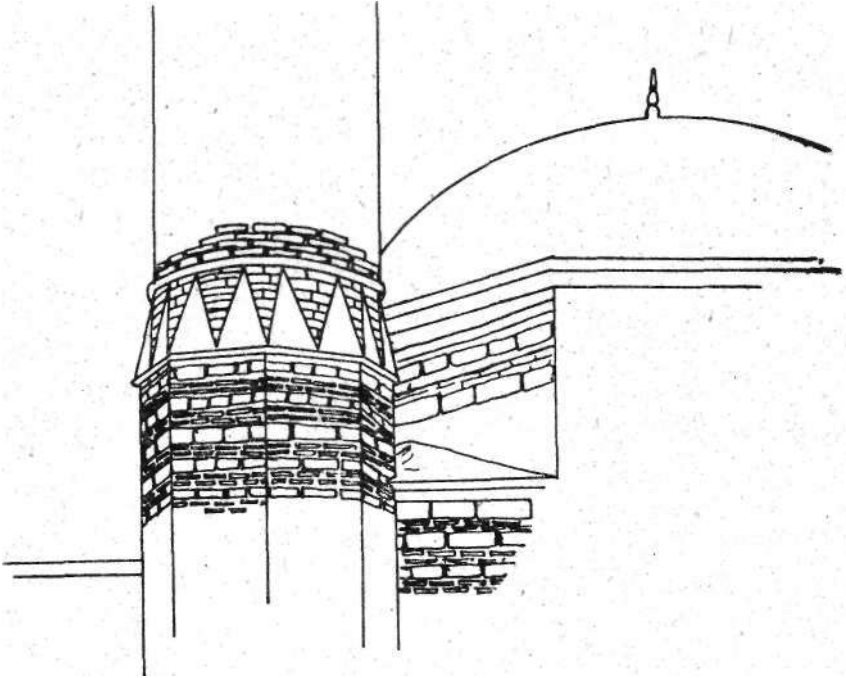

Resim 11. Bursa Hoca Ali Camii minare kaidesi.

Karahanlı, Büyük Selçuklu ve Gazneli minare kaidelerinde kullanılan sekizgen plan, Anadolu Selçuklu döneminde âdeta terk edilmiş gibidir. Bu devirde, daha önce de işaret ettiğimiz gibi sadece Sivas Ulu Camii ile Harput Arap Baba minarelerinde böyle kaide mevcuttur. Osmanlılarda ise, yeniden çokgen kaide biçimine dönülmesi ve özellikle, Anadolu'nun doğusundaki Türk minarelerinin kaide formunun sıkça tatbik edilmiş olması ilginçtir. Yalnız, Erken Osmanlı Devrinin sekizgen planlı kaideleri; Karahanlı, Büyük Selçuklu ve Gazneli kaidelerinden boyutları açısından farklıdır. Onların daha kısa ve geniş kaidelerine karşılık, Osmanlılarda çap daralmış, fakat yükseklik artarak, çoğu kere caminin saçak seviyesini aşan ölçülere ulaşmıştır. Bursa Molla Fenari Camii

17 Bursa Timurtaş Paşa Camii minaresinin kaidesi altıgen baldaken tarzında kuruluşuyla üniktir. Bu tarz, alışılmışın dışında kaide uygulamalarından birisi de Diyarbakır'daki Akkoyunlu eseri Şeyh Matar Camii (1500) minaresinde karşımıza çıkmaktadır. Bu eserde minare dört adet sütunun üzerine oturmaktadır.

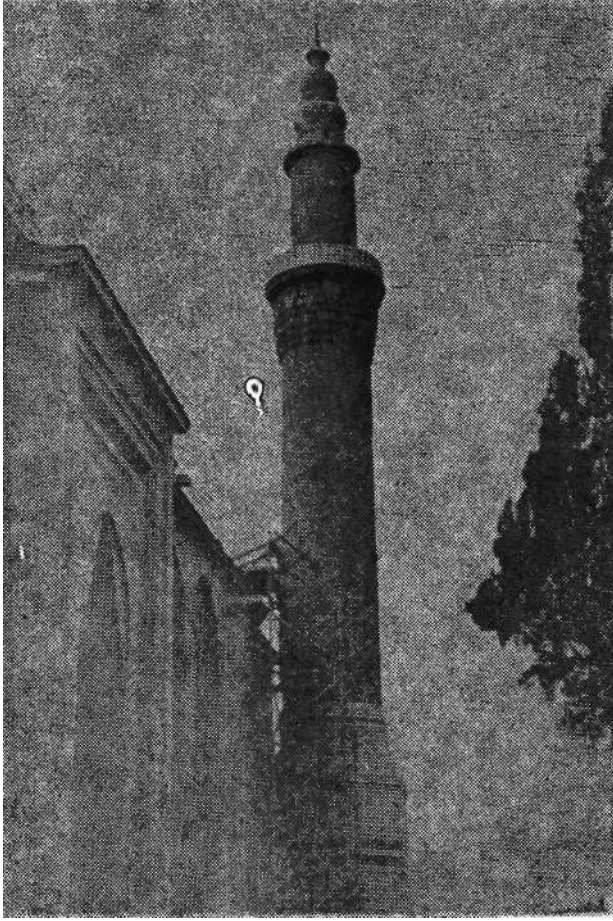
(XV. yy. ın ilk çeyreği), Bursa İbrâhim Paşa Camii (XV. yy. ilk çeyreği)^ Bursa Şerefeddin Camii (XV.. yy. m ikinci çeyreği) (Şek. 2), ve Bursa Umur Bey Camii minarelerinde olduğu gibi, kaide genellikle dört ya da beş kenarı bağımsız kalacak şekilde caminin duvarıyla kaynaşmakta ve saçak seviyesinden sonra tam sekizgene dönüşerek, yaklaşık 1 m. kadar daha yükselmektedir. Ancak, diğer kaide biçimlerinde olduğu şekilde, sekizgen planlılar içerisinde de, beden duvarının yüksekliğinden daha kısa olanlar vardır. Bursa Ulu Camii'nin kuzeybatı minaresi buna örnek verilebilir (Res. 12).

Şekil 2. Bursa Şerefeddin Camii minare kaidesi.

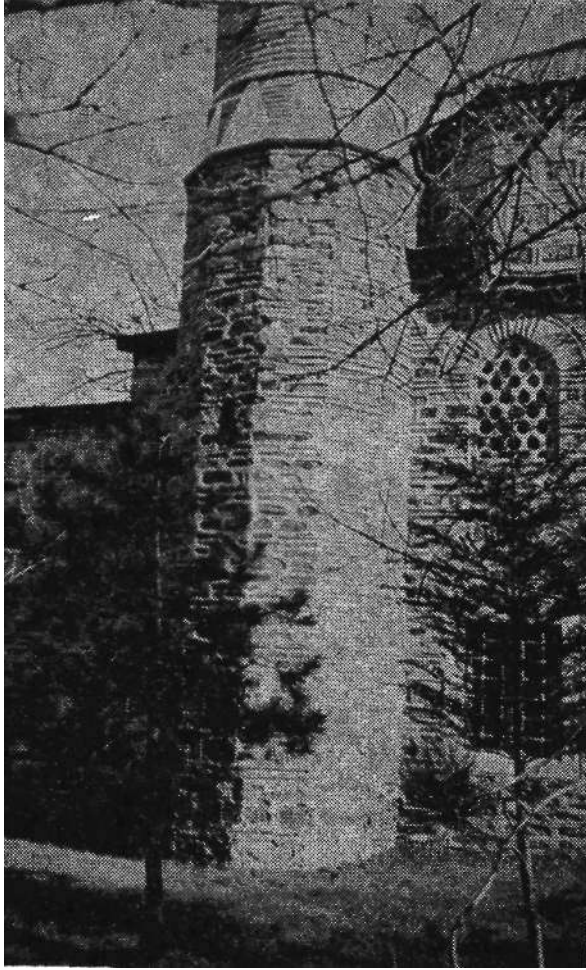
Buna karşılık ongen ve onikigen planlı kaideler, ikişer minareyle sınırlı kalmaktadır. Yalnızca, Bursa Nalbantoğlu Camii (XV. yy. ilk yarısı) ile Ankara Hacı Bayram Camii (1427–28) minaresinde kaide ongen, Bursa İmaret-i İsabey Mescidi (XV. yy.) minaresi (Res. 13) ve Edirne Üç Şerefeli Camii'nin üç şerefeli minaresinin kaideleri ise onikigen prizmalıdır.

Erken Osmanlı Döneminde; Anadolu Selçuklularının sekizgen ve dörtgen prizmal pabuçları hiç kullanılmamıştır. Artık pabuç, onların

Resim 12. Bursa Ulu Camii kuzeybatı minaresi.

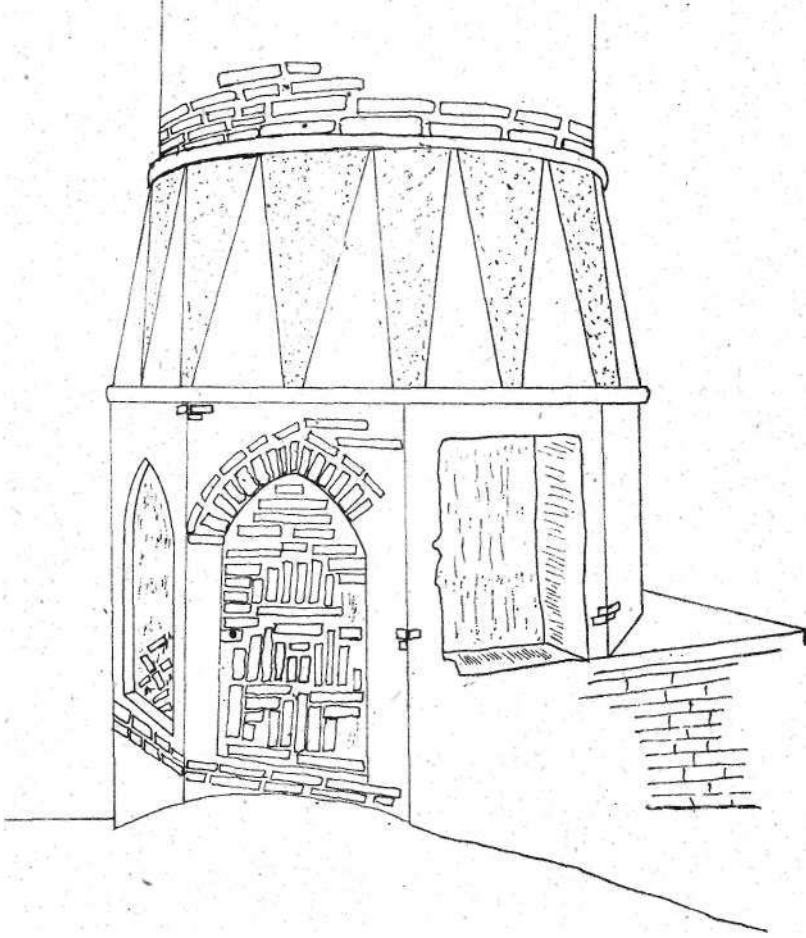
kinden farklı olarak; kaideden itibaren gövdeye doğru daralarak yükselen bir kuruluş ortaya koymakta ve yüzeysel ya da prizmatik karakterli üçgenlerin ters-düz olarak nöbetleşe dizilmeleriyle şekillenmektedir. Yüzeysel üçgenli pabuçlar basit kuruluşlardır (Şek. 3). Fakat, prizmatik karakterli olanlar zamanla gelişerek bilhassa XV. yy. ın ilk yarısında daha zarifleşirler ve Türk üçgeni tabir ettiğimiz geçiş elemanına yakın bir biçim gösterirler. Bunun en dikkat çekici örnekleri arasında Edirne Üç Şerefeli Camii üç şerefeli minaresi ile -onarım geçirmiş olmakla birlikte- Ankara Karacabey Camii (1428) minaresinin pabuçları zikredilebilir (Şek. 4).

Resim 13. Bursa İmaret-i İsa Bey Mescidi minare kaidesi.

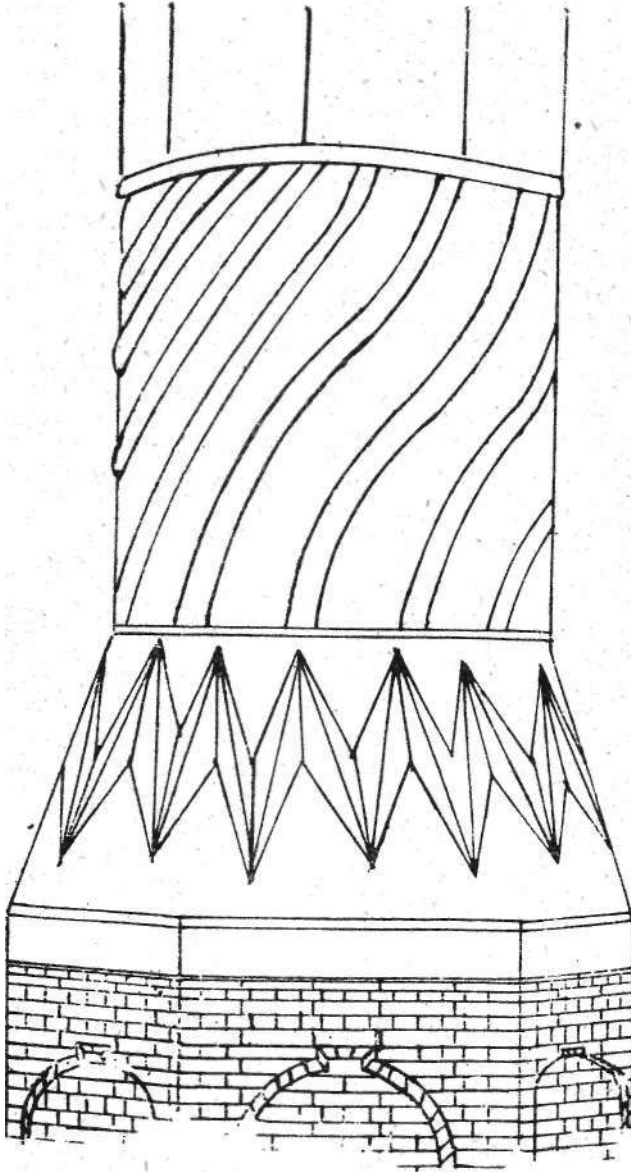
Anadolu Selçuklularında üçgenli pabuç biçimi yoktur. Bu form XIV. yy. dan itibaren görülmeye başlanmaktadır. Ancak bazı yayınlarda Afyon Ulu Camii minaresi örnek gösterilerek, XIII. yüzyılın ikinci yarısında sadece bu yapıda üçgenli pabucun varlığı ileri sürülmektedir¹⁸. Fakat,

18 Ö. Bakırer, ters-düz dizilen üçgenlerden müteşekkil pabuç için; "... XIII. yüzyıl tuğla minareleri arasında yalnız, geç örneklerden olan Afyon Ulu Camisi minaresinde rastlanan bu tür pabucun XIV. yüzyılda Tire Lala Paşa ve Kadr Necmettin Camileri ile Birgi'deki Aydmoglu Mehmed Bey Camisi minarelerinde daha çok bölümlenerek ve hareketlenerek kullanıldığı, görülmektedir." diyor. BAKIRER, Ö., a.g.m., s. 346.

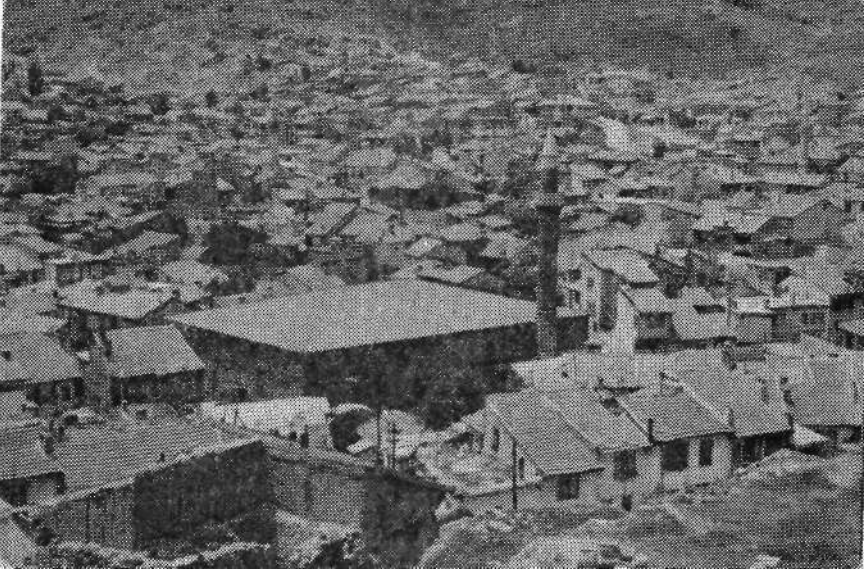

Şekil 3. Bursa Umur Bey Camii minaresinde pabuç.

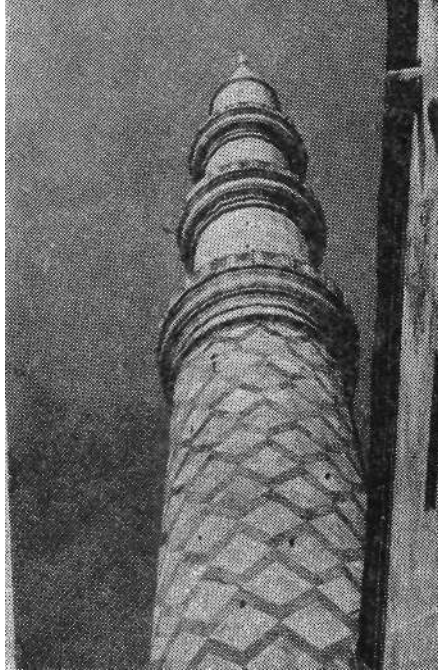
Afyon Ulu Camii minaresinde, Selçuklu Devrine ait dörtgen prizmal kaidenin üstüne bindirilen, almaşık duvarlı sekizgen prizmal ikinci kaidenin sonraki bir devrin eklentisi olduğu açıkça bellidir (Res. 14). Hem kullanılan malzeme ve pabuç biçimi, hem de üzerindeki sırlı tuğlalarıyla, söz konusu minare kesin olarak XIV. yy. dan daha aşağı bir tarihe mâledilemez. Çünkü, aynı zamanda XIV. yüzyıldan önceki minarelerde, bu tarz sırlı tuğla dekorasyonu kullanılmamıştır ve yaygın kanaatin aksine XIII. yüzyıl minareleri sırlı tuğla mozaik ve çini mozaiklerle süslenmişlerdir.

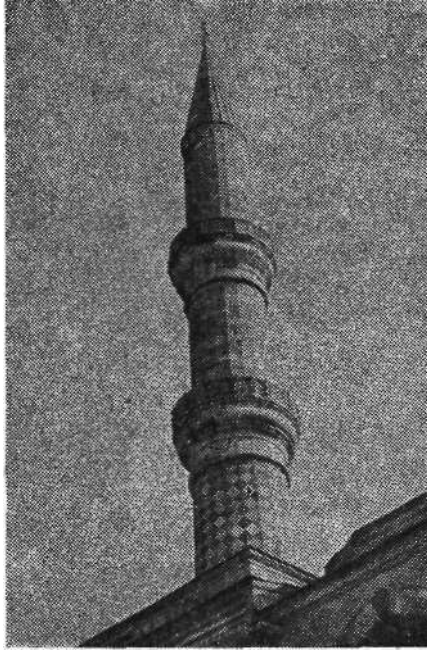
Şekil 4. Ankara Karaca Bey Camii minaresinde pabuç.

Resim 14. Afyon Ulu Camii Minaresi

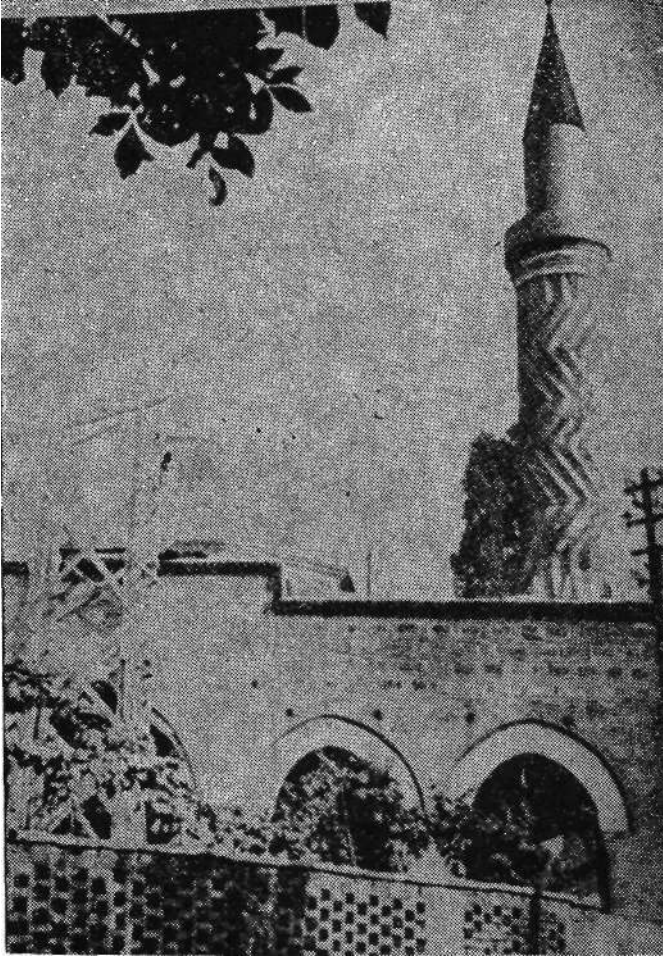
Resim 15. Edirne Üç Şerefeli Camii üç şerefeli minaresi.

Resim 16. Edirne Üç Şerefeli Camii ikişerefeli minaresi.

Erken Osmanlı Dönemi minarelerinin de ekserisi silindirik gövdelidir. Sadece, XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinden Yarhisar Orhan Gazi Camii minaresi onikigen, Edirne Eski Camii'nin iki şerefeli minaresi onaltıgen, Ankara Karacabey Camii minaresi ongen, Edirne Üç Şerefeli Camii'nin üç ve iki şerefeli minareleri poligonal gövdelidir (Res. 15, 16). Bu arada Filibe Şihabüddin Paşa Camii (1444-1445) minaresinde gövde, plastik zikzaklarla meydana getirilmiştir. (Res. 17). Edirne Üç Şerefeli Camii'nin dört minaresinden kuzeydoğu köşedeki yivli, kuzeybatı köşedeki ise burmalı gövdeye sahiptir (Res. 18, 19).

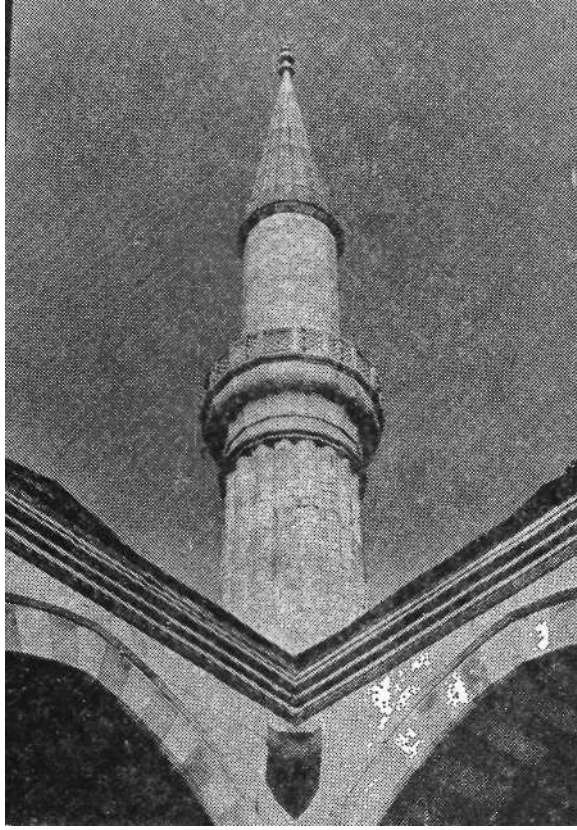
Daha önce değindiğimiz gibi çokgen ve yivli gövde uygulamaları Anadolu Selçuklu Devrinde de görülmektedir. Lâkin, gövdenin vertikal kırık zikzaklarla ya da burmalarla şekillendirilişini ilk olarak Osmanlı Devrinde belirleyebiliyoruz. Yivli gövde şekli ise, Karahanlıların Car Kurgan minaresinden beri bilinmekte olup; Hindistan'daki Kutub Minar gibi anıtsal bir örnekte ve Anadolu Selçukluların Devrinde Antalya Yivli Minare ile bazı medrese minareleri ve Konya Sahip Ata Camii minarelerinde kullanılmıştır.

Resim 17. Filibe Şihabüddin Paşa Camii minaresi.

Erken Osmanlı Döneminde şerefenin biçimlendirilişinde de birtakım değişiklikler olmuştur. Elde kalabilen sayılı orijinal şerefelerden birisini taşıyan İznik Yeşil Camii (1378—1392) minaresinde, Selçukluların klâsik mukarnaslı şerefede kornişi yer almaktadır (Resim. 20).

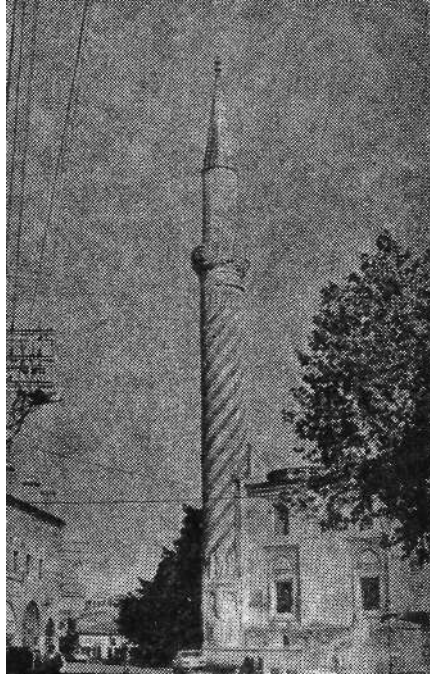
Bunun dışında kalan diğer orijinal şerefelerde; bu defa tuğlaların çeşitli biçimlerde kesilerek, değişik konumlarda birbirlerinin üstüne bindirilmesiyle elde edilmiş, bir tür mukarnas biçimi karşımıza çıkmaktadır. Gürle Köyü Orhan Gazi Camii (Res. 21), Yarhisar Orhan Gazi Ca-

Resim 18. Üç Şerefeli Camii yivli minaresi.

mii ve Bursa Ulu Camii minareleri buna örnek verilebilir (Şek. 5). Bir kısım şerefede ise, Bursa Kademeri Camii (XV. yy. ilk yansı) minaresinde olduğu gibi testere dişli şerefe kornişleri görülmektedir. Osmanlılarla birlikte, diğer Batı Anadolu Beyliklerinde yapıların saçaklarında; geçiş kısımlarında rastlanılan testere dişi ya da kirpi saçak formunun minare şerefesine tatbik edilişi; Beylikler Devrinde, bilinen biçimleri değişik yapı türlerinde ve değişik yerlerde kullanarak kompozisyon zenginliği yaratma çabasına işaret etmesi açısından dikkate değer.

Osmanlılarda minareler genellikle tek şerefelidir. Erken Dönemden Sadece Edirne Eski Camii'nin kuzeybatısındaki minaresi ve Üç Şerefeli Camii'nin doğu kanadındaki minare; tıpkı Anadolu Selçukluları Dev-

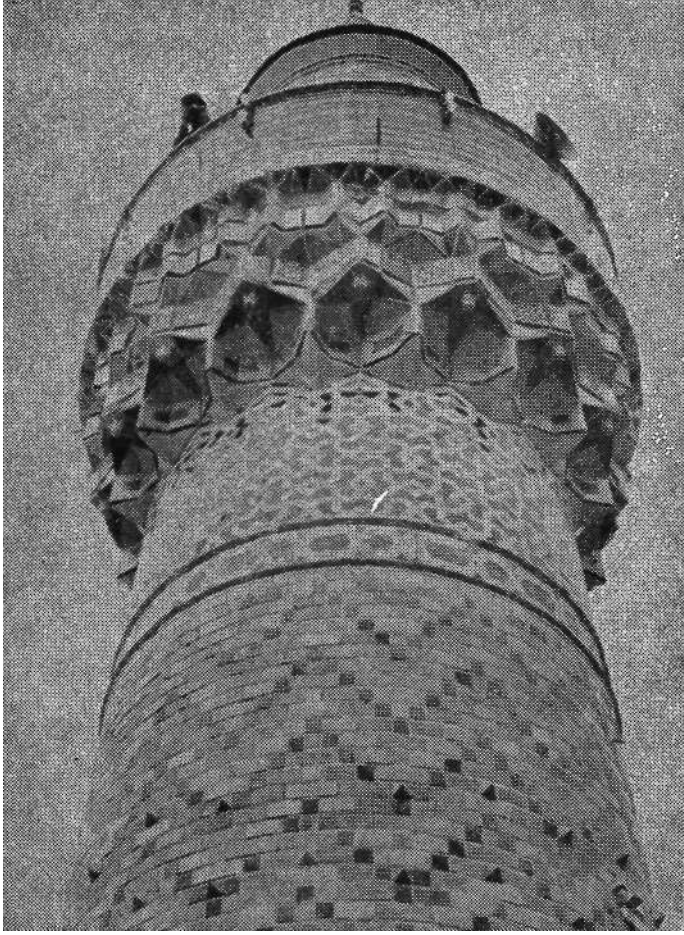

Resim 19. Üç Şerefeli Camii burmah minaresi.

rinden Konya İnce Minareli Medrese, Konya Hatuniye Mescidi, Konya Hoca Hasan Mescidi ve Akşehir Taş Medrese minareleri gibi iki şerefelidirler. İstisnaî olarak. Üç şerefeli Camii'nin batı kanadındaki minarenin üç şerefesi vardır (Res. 22).

Peteğin şekillenışı, Selçuklularda olduğu gibi gövdeye bağlı olarak gerçekleşmektedir. Sadece, Ankara Karaca Bey Camii minaresinde gövde ongen planlı olmasına rağmen, peteğin kenar sayısı sekize düşmüştür. Erken Osmanlı Dönemi minarelerinde de aslı durumunu muhafaza edebilmiş külah mevcut değildir.

Minarelerin iç kuruluşlarında Selçuklulara göre bazı değişiklikler olmuştur. Anadolu Selçuklu minarelerinin tümünde, helezonik merdivenin ortasında çekirdek yer alır. Osmanlı Döneminde ise çekirdek, daha ziyade büyük minarelerde tercih edilmiştir. Küçük cami ve mescit minareleri çoğunlukla çekirdeksizdir.

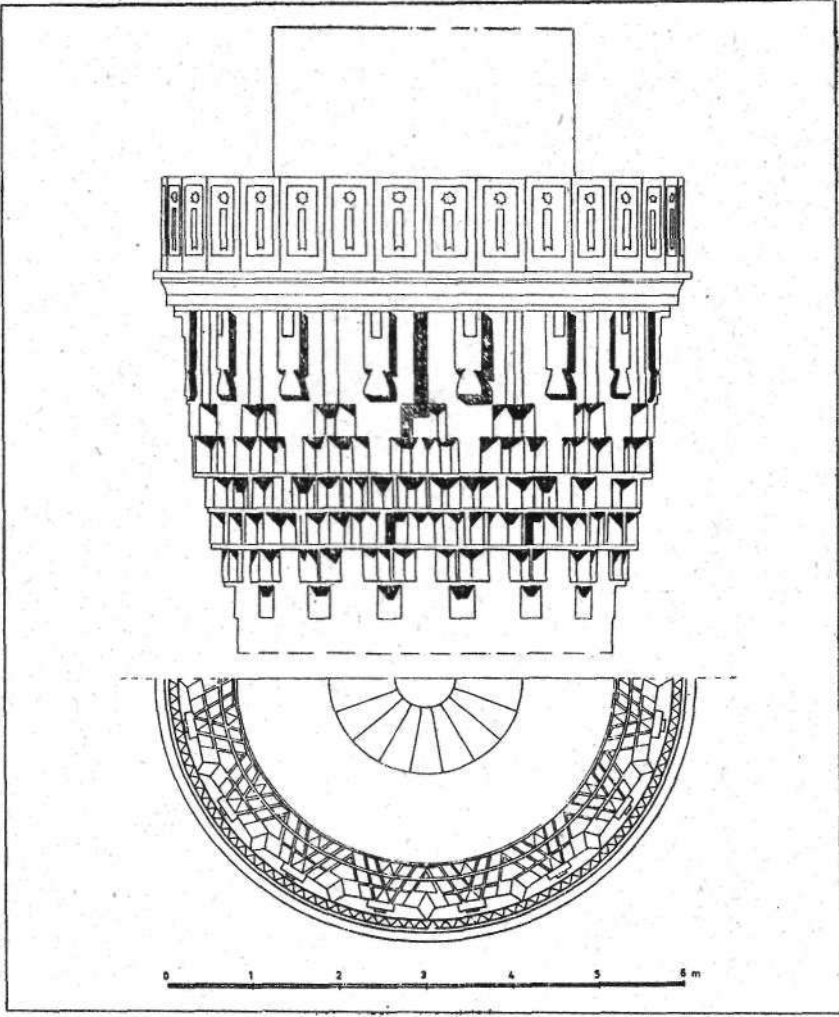
Resim 20. İznik Yeşil Camii minaresinde şerefeye.

Bu dönemde bir önemli gelişme de, minarenin içine yerleştirilen merdiven sayısında olmuştur. Bursa'daki Ulu Camii'nin kuzeybatı minaresinde tek şerefeye, birbirinden bağımsız iki merdivenle ulaşılmaktadır. Edirne Eski Camii iki şerefeli ile Edirne Üç Şerefeli Camiinin iki şerefeli minaresinde ise, her bir şerefeye varmak için ayrı merdiven yapılmıştır. Buna karşılık Üç Şerefeli Camiinin üç şerefeli minaresi, bu alanda ulaşılabilen en son aşamayı ihtiva etmektedir. Bu minarede, her üç şerefeye de, birbirini görmeyen birer merdivenle ulaşım sağlanmıştır.

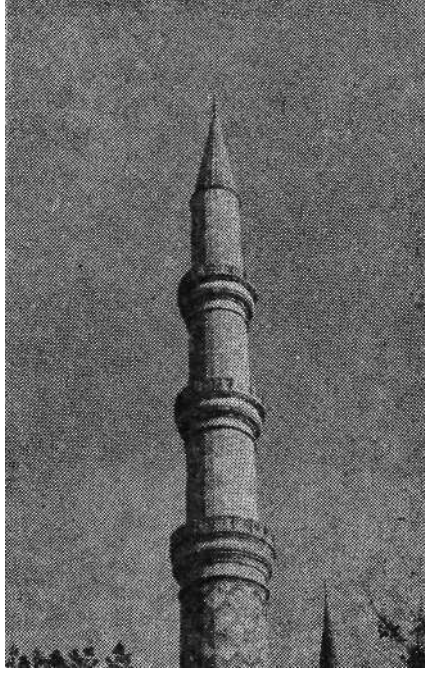
Resim 21. Gürle Köyü Orhan Gazi Camii minaresinde şerefe.

Erken Osmanlı Dönemi minareleri genel karakter olarak Selçuklu minare geleneğini devam ettirmişlerdir. Fakat, bu dönemde; Selçukluların camiyle oran ilişkisi gözetilmeden yapılmış, yukarıya doğru daralan anıtsal kulelerinin yerini, daha mütevazı ve yapının silüetiyle orantılı, küçük ölçekli ve sade kuruluşlar almıştır. Yalnız Bursa Ulu Camii'nin, Karahanlı minarelerini akla getiren kalın silindirik gövdeli minareleri ile Edirne Eski Camiinin iki şerefeli minaresi, Edirne Üç Şerefeli Camii'nin üç şerefeli ve iki şerefeli minarelerini, bu genellemenin dışında tutmak

Şekil 5. Bursa Ulu Camii minaresinde şerefe. (S. Çetintaş'tan)

gerekmektedir. Bursa ve Edirne'deki söz konusu minareler, tıpkı Selçuklu minareleri gibi yukarıya doğru daralarak yükselen bir biçimlenişe sahiptirler.

Resim 22. Üç Şerefeli minare.